

Збірник документів та матеріалів / Упор.: М. І. Панчук (керівник) та ін. – К.: Наукова думка, 1994. – 560 с. 27. Сергійчук В. Десять буремних літ. Західноукраїнські землі у 1944–1953 рр. Нові документи і матеріали. – К.: Дніпро, 1998. – 944 с. 28. Терлюк І. Я. Росіяни західних областей України (1944-1996 рр.) (Етносоціальне дослідження). – Львів: Центр Європи, 1998. – 176 с. 29. Терлюк І. Я. Соціальне становище росіян західних областей України за радянського часу // Студії політологічного центру "Генега". – Львів, 1996. – № 1. – С. 40–44. 30. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України, ф. Р-2 (Управління справами Ради Міністрів Української РСР), оп. 7, спр. 1782. 31. Центральний державний архів громадських об'єд-

нань України, ф. 1. (Центральний Комітет Комуністичної партії України), оп. 75, спр. 5. 32. Там само. Спр. 6. 33. Там само. Спр. 28. 34. Там само. Спр. 69. 35. Шершун І., Делеган В. До питання про перехід влади на Закарпатті від Народних комітетів до місцевих Рад депутатів трудящих // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Історія. – Ужгород, 1998. – Вип. 2. – С. 71–75. 36. Ярош Б. О. Сторінки політичної історії західноукраїнських земель (30-50-ті рр. ХХ ст.). Луцьк: Редакційно-видавничий відділ "Вежа" ВДУ ім. Л. Українки, 1999. – 184 с. 37. Ярош Б. О. Тоталітарний режим на західноукраїнських землях 30–50-ті роки ХХ століття (історико-політологічний аспект). – Луцьк: Надстирря, 1995. – 176 с.

УДК 930 (477)"192/195"

А.Л. Папікян

Національний університет "Львівська політехніка",
Військовий інститут

ПРОБЛЕМИ ВИВЧЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙСЬКОВОЇ ІСТОРІЇ У 20– 50-х рр. ХХ СТОЛІТТЯ

© Папікян А.Л., 2004

Досліджено історіографію щодо теми української військової історії 20–50-х рр. ХХ століття. На фоні хронологічного узагальнення проведена оцінка якості праць, показано їх позитивні боки та окремі недоліки.

Article investigated the historiography of the Ukrainian military history 20th - 50th of the twentieth century. On a background of chronological generalization the quality of works is estimated, their positive sides and separate lacks are also shown.

Становлення і роль армії у державотворенні в Україні протвертали посилену увагу у відомих українських істориків, державних і політичних діячів уже в першій чверті двадцятого століття.

Автори перших праць з історії українського війська намагалися будувати свої роботи на основі особистих спостережень, поглядів і переконань, що часто-густо зводило їх праці не до наукових досліджень, а до мемуарних спогадів безпосередніх їх учасників з відтінком ідеалізації подій.

Сьогодні ці праці активно використовуються дослідниками історії Збройних сил України, інколи без належного об'єктивного

ставлення до їх наукового рівня. Ідеалізація подій, яка притаманна багатьом працям 1920–1940 рр., інколи призводить до викривленого бачення подій того часу, заважає неупереджено досліджувати історію українського національного військового будівництва першої половини ХХ століття. Відтак, актуальним стало завдання неупереджено систематизувати наявну джерельну базу з цієї проблеми, показати її об'єктивний бік та недоліки і неточності в дослідженнях конкретних авторів. Саме таке завдання ставить перед собою автор у написанні цієї статті.

Дослідження військового будівництва в Україні періоду 1919–1921 рр. розпочалось і

активно велось протягом 20-30-х рр. У цей час з'являються праці Д. Дорошенка, О. Доценка, В. Петріва, З. Стефаніва [1, 2, 3, 4, 5, 6, 28]. У них автори розкрили і показали значення власних Збройних сил у державотворенні в Україні, стихійне прагнення солдатів-українців до об'єднання у національні військові формування та негативну діяльність Центральної Ради, спрямовану на знищення регулярних Збройних сил, як високоорганізованої і боєздатної державної структури.

Поряд із цими працями з'являються праці, присвячені боротьбі Української галицької армії за Західноукраїнську Народну Республіку [7, 8, 9]. Ця тема була доволі популярною серед українських істориків у діаспорі, чим й обумовлюється доволі велика кількість історичних праць і спогадів безпосередніх учасників тих подій, у яких висвітлюється роль військового фактора у державному будівництві Західноукраїнської Народної Республіки. Найяскравішими з них є праці В. Кучабського "Січові стрільці: їх історія і характер", М. Безручка "Січові стрільці в боротьбі за державність", О. Кузьми "Листопадові дні 1918", А. Крезуба "Військова історія України" [7, 8, 9]. Зрозуміло, що особиста участь багатьох авторів цих праць у подіях того часу певним чином вплинула й на характер висвітлення історії Української галицької армії: її образ став занадто ідеалізованим, далеким від історичних реалій.

Наступні десятиріччя стали роками написання історії українського війська в основному поза межами України, переважно в західних державах. Питанням дослідження української військової історії у Радянському Союзі майже не приділялось уваги, адже це не відповідало інтересам тодішнього керівництва. Тому дослідження української військової історії велось в основному за кордоном, де були організовані спеціальні наукові установи, які працювали над її вивченням, видавали окремі монографії, статті, збірники документів, спеціальні військово-історичні журнали.

Значну роботу у дослідженні української військової історії періоду 1917–1921 рр. провело Українське військово-історичне товариство, яке знаходилося у Польщі. Це товариство протягом 1925–1939 рр. видавало збірник "За державність. Матеріали до історії

Війська Українського". На сторінках цього видання друкувались наукові статті й документи стосовно досліджуваної теми.

Вагомий внесок у вивчення української військової історії національно-визвольних змагань зробило "Товариство бувших вояків Армії УНР", що протягом 1927–1939 рр. знаходилось у Франції, а після завершення Другої світової війни перетворилося в український військово-історичний інститут, що розташувалося у Торонто (Канада).

Доволі цікаві документи і матеріали опубліковані в українському військовому журналі "Табір" і журналі військово-громадської думки "Гуртуймося", які виходили протягом 1923–1939 рр., у Парижі і Празі.

Також у той час було опубліковано багато спогадів і мемуарів безпосередніх учасників визвольних змагань 1917–1921 рр., які після поразки української державності емігрували на Захід [1, 2, 3, 4, 5, 6, 28].

Однак не можна заперечити факт, що й у Радянському Союзі, хоч і в дуже обмеженій кількості, але все ж таки виходили окремі публікації, у яких певною мірою висвітлювалися питання української військової історії початку двадцятого століття [10, 11]. Зрозуміло, що в основному ці публікації відображали офіційну точку зору на події 1917–1921 рр., однак на цьому фоні можна було прослідкувати й історію боротьби українського народу за утворення своєї держави, усвідомити ту велику роль, яку відігравала армія у боротьбі за українську незалежність.

Зрозуміло, що повна й об'єктивна історія боротьби українських Збройних сил періоду національно-визвольних змагань українського народу 1917–1921 рр. не була цікавою радянським історикам. Вони розробляли її окремі частини, які були прийнятними з позицій радянської ідеології. Зокрема, певна увага приділялась дослідженню так званого "червоного періоду" в історії української галицької армії. Цьому присвячена праця І. Сірка і В. Лапшина "Червоні галицькі частини в боях за владу Рад" та В. Криволапова "Ще раз про червоні галицькі частини" [12, 13]. Однак автори цих робіт свідомо уникають глибокого аналізу передумов і причин цього факту, розгляду реальних історичних обставин, що вплинули на перехід певної частини українсь-

кої галицької армії на радянський бік, чим фальсифікують історичну правду та надають своїм роботам політичної заангажованості. Саме це є суттєвим недоліком названих праць.

Отже, радянська історіографія намагалась повністю відкинути дослідження історії українського війська 20-х рр. двадцятого століття та замінити її висвітленням історії боротьби Червоної Армії за становлення радянської влади в Україні. З цією метою було написано велику кількість різноманітних праць, автори яких детально висвітлювали становлення в Україні радянської влади, а історію боротьби Збройних сил України за утвердження державності подавали у тенденційному, викривленому вигляді. Як правило, українська армія змальовувалась у формі невеликих бандитських загонів самостійників, які заважали становленню Радянської влади [14, 15, 16]. Зрозуміло, що ці праці не могли претендувати на об'єктивність у висвітленні історичних подій того часу.

Подальше дослідження української військової історії періоду 1917–1921 рр. велось у 40-ві рр. Цю роботу розгорнула “Українська генеральна рада комбатантів”. До її складу входили вищі офіцери колишньої армії УНР – генерали М. Капустянський, В. Сінклер, М. Омелянович-Павленко.

Одними з перших вагомих робіт щодо історії виникнення і боротьби Збройних сил Української Народної Республіки, які вийшли в еміграції, є праця О. Удовиченка “Україна у війні за державність” і книга Л. Шанковського “Українська Армія у боротьбі за державність” [5, 6]. У цих працях простежено історію формування армії УНР та її боротьбу за українську державність. Однак ці праці віддзеркалюють, передусім, суб'єктивний погляд авторів на події того часу, адже їх автори були безпосередніми учасниками національно-визвольних змагань, що завадило їм об'єктивно підійти до оцінки військового будівництва в Українській Народній Республіці та діяльності Центральної Ради у військових питаннях.

Подальші дослідження української військової історії тісно пов'язані з ходом історичних подій. Історія боротьби армії за утворення української державності була збагачена подіями, що розгорнулися у 1938–1939 рр. в Карпатській Україні. Створення незалежної Карпатської української держави ще раз акцен-

тувало увагу на виключній ролі регулярних Збройних сил у державотворчому процесі. Ці події стали поштовхом до подальшого дослідження ролі армії у державотворчому процесі. Поряд із дослідженням військового будівництва доби національно-визвольних змагань починає вивчатись історія боротьби вояків Карпатської Січі за українську державність. Однією з перших праць, в яких досліджується виникнення і роль Карпатської Січі у боротьбі за державу, є робота В. Бірчака “Карпатська Україна: спомини й переживання” [17]. Також питання вивчення історії військової формації Карпатської України частково розглядалося й у наукових працях, але як фрагмент загальної історії Карпатської України без глибокого дослідження історії війська Карпатської України та його ролі у боротьбі за державність [18, 29].

Поряд із дослідженнями В. Бірчака своєю значущістю і ґрунтовністю виділяється книга П.Стерчо “Карпато-Українська держава” [19]. Її автор доволі детально дослідив історію Карпатської України від початку двадцятого століття, на фоні політичних подій висвітлив передумови створення в Карпатській Україні військової формації, яка потім перетворилась у регулярну армію – Карпатську Січ. Однак у цій роботі знову ж таки історія армії Карпатської України розглядається у загальноісторичному контексті, не зроблено акцент на глибокому дослідженні саме історії боротьби української армії за українську державність. Ця книга є, справді, ґрунтовною науковою працею з історії Карпатської України. На відміну від попередніх праць, вона позбавлена мемуарного відтінку, суб'єктивних вражень, побудована на глибокому аналізі історичних документів. Це стосується і розділу, в якому висвітлюється боротьба населення Карпатської України за становлення держави та роль армії у цьому процесі. Однак військова історія розглядається лише як фрагмент загальної історії Карпатської України, а відтак акцентується увага на хронологічному викладі історичних подій без глибокого їх аналізу і узагальнення.

Отже, протягом 20–40-х років дослідженню історії українського війська приділялась певна увага за межами Радянського Союзу. Однак у той період не було підготовлено ґрунтовної наукової праці, у якій би глибоко і всебічно досліджувалось питання

становлення українських Збройних сил доби національно-визвольних змагань 1917–1921 рр., Карпатської Січі та їх ролі у державотворчому процесі. Проведені дослідження носили епізодичний, несистематизований характер та не відображали цілісну картину вивчення окресленої проблеми. Це вимагало подальшого дослідження теми становлення української армії та її ролі у державотворчому процесі в Україні.

Розвиток подій у 40–50-х рр. додав ще одну яскраву сторінку української історії, у якій знову важливу роль відіграли українські збройні формування. Йдеться про виникнення Української Повстанської Армії та її боротьбу за українську державу. Ці події стали основою нових досліджень істориків, які були спрямовані на вивчення історії УПА та її ролі у державотворчому процесі. У цей період з'являється багато праць про історію цього руху опору як на теренах Радянського Союзу, так і за його межами. Зрозуміло, що автори цих робіт мали діаметрально протилежний погляд на висвітлення і оцінку історії УПА.

Праці, які вийшли поза межами Радянського Союзу, створювали ідеалізований образ воїна-борця, їх автори часто-густо захоплювалися високою героїкою, намагалися акцентувати увагу на найбільш вагомих сторінках історії УПА, що знижувало цінність таких робіт та підривало довіру до них. Це, передусім, праці П. Мірчука, П. Дубрівлянського, Л. Шанковського [20, 22].

Однак, не дивлячись на певну заангажованість, ці праці містять цінний фактичний матеріал, цікаві документи.

Однією з перших праць, що з'явилась на еміграції, у якій досліджується історія УПА, є книга М. Лебеда “УПА. Українська Повстанська Армія” [21]. У цій праці автор наводить багато оригінальних документів щодо боротьби вояків УПА проти німецьких та радянських військ. Ця книга стала однією з перших робіт, у яких була зроблена спроба системного висвітлення історії УПА. Автор проаналізував стан української самостійницької ідеї напередодні Другої Світової війни, дослідив перший період боротьби за українську державу від Акту відновлення державності 30 червня 1941 р. до початків творення УПА, висвітлив бойові операції загонів УПА протягом 1941–1944 рр. Однак ця праця не

може претендувати на об'єктивність, адже її автор акцентував увагу на найбільш героїчних сторінках історії УПА, захопився ідеалізацією як самої УПА, так і її окремих членів.

Поряд із названою книгою М. Лебеда варто згадати працю П. Мірчука “Українська Повстанська Армія 1942–1952 рр. Документи і матеріали” [22]. У цій книзі досліджено політичне підґрунтя виникнення УПА, її програмні цілі і завдання. Поряд із цим автор на основі цікавих документів відтворив історію виникнення і боротьби УПА за українську державу, навів цікаві історичні факти. Однак автору не вдалося відійти від певного суб'єктивізму у висвітленні історії УПА, подолати бажання надати у своїй праці занадто ідеалізованого образу як самому цьому руху опору, так і безпосереднім його учасникам. Саме такий підхід був характерним майже для всіх праць, які вийшли на заході, автори яких досліджували історію УПА та її роль у боротьбі за українську державу.

У супереч таким працям, радянська історіографія формувала у свідомості людей образ вояка УПА як жорстокого вбивці, що виступав проти інтересів українського народу і намагався вирвати Україну зі складу СРСР, або взагалі оминала цю тему [23, 24, 25].

У радянській історіографії панувала суцільна фальсифікація історії УПА. Яскравим прикладом такої фальсифікації є книга П. Удахіна і П. Шафети “Останні постріли: Документальна повість” [26]. У цій книзі застосовано тенденційний підхід до висвітлення історії боротьби УПА на Волині. Автори намагалися створити образ вояків УПА як ворогів українського народу, водночас створюючи кришталево чистий образ енкаведистів. Зрозуміло, що така фальсифікація не витримує наукової критики. Поряд із цим автори цієї книги наголошують на суцільній підтримці населенням Волині енкаведистських загонів у їх боротьбі проти вояків УПА, що, без сумніву, є перекручуванням історичної дійсності.

Таке протистояння не дозволило в той період написати справді об'єктивну історію УПА, дати неупереджену оцінку діяльності Української Повстанської Армії.

Отже, протягом 20–50-х років історія виникнення, становлення та роль регулярних Збройних сил у державотворчому процесі не знайшла системного наукового дослідження.

Опубліковані праці, монографії і статті торкалися окремих сторінок української військової історії певних періодів : історії національно-визвольних змагань українського народу 1917–1921 рр., боротьби вояків Карпатської Січі за утвердження української державності, військових операцій Української Повстанської Армії. Жодна з існуючих у той час праць не розглядала регулярні Збройні сили України як найголовніший чинник у боротьбі за українську державу, не досліджувала роль армії у державотворчому процесі на доленосних етапах української історії.

Винятком із цього правила можна вважати книгу І. Крип'якевича, Б. Гнатевича, З. Стефаніва "Історія українського війська" [27]. У цій праці автори зробили спробу первинного узагальнення і систематизації української військової історії від найдавніших часів до 20-х років двадцятого століття. Особливістю цієї роботи є те, що в ній українське військо розглядається як надзвичайно важлива складова у боротьбі за українську державність на різних історичних етапах. Однак поряд з цим автори не розрізняють таких понять, як "українське військо" і "регулярні Збройні сили", часто-густо вкладаючи у ці категорії однаковий зміст, що є суттєвою помилкою. Також у цій праці не повно показано діяльність вищих військових органів у галузі військового будівництва, не окреслено національну військову доктрину. Однак, незважаючи на усі недоліки, ця книга може вважатися фундаментальною працею з історії українського війська, такою, що заклала підґрунтя для подальшого глибокого й всебічного дослідження становлення української армії, її еволюції, розвитку та ролі у державотворчому процесі.

Поряд із цим практично повністю не досліджувалось у радянській та емігрантській історіографії створення в 1944–1945 рр. в Українській РСР Народного комісаріату оборони. "Розширення" повноважень союзних республік у 1944–1945 рр. було викликано передусім намаганням Й.Сталіна одержати якнайбільше голосів в Організації Об'єднаних Націй. З цією метою й було розіграно "політичний спектакль" щодо надання радянським республікам, в тому числі і Україні, права створювати власні військові формування. Однак далі обіцянок і створення недієздатного Наркомату оборони справа не пішла. Цей факт не знайшов свого дослідження і висвітлення ані в радянській історіографії (яка оминала і намагалася не

помічати його), ані в емігрантській літературі. Дослідники на Заході не надавали уваги вивченню цієї сторінки української історії, не розглядали спробу утворити в Українській РСР республіканські Збройні сили як наступну сторінку української військової історії. Відтак протягом 40–50-х рр. наукові праці і книги, присвячені створенню в Українській РСР Народного комісаріату оборони та його діяльності, були відсутні. Значний науковий інтерес для розробки досліджуваною проблеми становить періодика 20–50-х рр. Це, зокрема, військова преса, газети і журнали, що виходили на теренах України та за кордоном.

Отже, становлення і роль Збройних сил у державотворчому процесі в Україні не знайшло системного і ґрунтовного наукового дослідження у 20–40-х рр. та у повоєнний період. Висвітлення історії українського війська, його становлення та роль у боротьбі за державність велось фрагментально, без серйозного аналізу. Опубліковані праці, як правило, віддзеркалювали суб'єктивний погляд авторів на ті чи інші події, не вирізнялися глибокими узагальненнями. Це вимагало подальшого наукового дослідження даної проблеми.

1. *Петрів В. Армія УНР 1917–1921. Організація / Українська Загальна Енциклопедія. – Львів; Станіславів; Коломия, 1935. – 107 с.*
2. *Дорошенко Д. І. Історія України 1917–1923. Доба Центральної Ради. – Ужгород, 1932. – Т. 1. – 437 с.*
3. *Доценко О. Визвольні змагання 1917–1923. Армія. // Українська Загальна Енциклопедія. – Львів; Станіславів; Коломия, 1935. – Т.3. – 1422 с.*
4. *Стефанів З. Українські Збройні сили в 1917–1921 рр. Воєнно-історичний нарис. – Коломия: б. в., 1935. – Ч. 1. – 123 с.*
5. *Удовиченко О. І. Україна у війні за державність. – К.: Україна, 1995. – 205 с.*
6. *Шанковський Л. Українська армія у боротьбі за державність. – Мюнхен: б. в., 1958. – 317 с.*
7. *Безручко М. Січові стрільці в боротьбі за державність. – Каліш, 1932. – 82 с.*
8. *Крезуб А. Військова історія України. – Львів, 1935. – 52 с.*
9. *Кучабський В. Січові стрільці: їх історія і характер. – Львів, 1920. – 45 с.*
10. *Українська РСР в період громадянської війни 1917–1920. – К.: Либідь, 1967. – Т. 1. – 286 с.; Кн. 2. – 204 с.*
11. *Якупов Н. Борьба большевиков за армию в трех революциях. – М.: Политиздат, 1969. – 263 с.*
12. *Криволапов В. Ще раз про червоні галицькі частини // Укр. іст. журн.-1970. – № 7. – С. 8–*

12. Сірко І., Латишин В. Червоні галицькі частини в боях за владу Рад // Укр. іст. журн.-1967. – № 12. – С. 13–17. 14. Гречко А. А. Вооруженные Силы Советского Государства. – М.: Военное издательство, 1976. – 320 с. 15. Нюнько А., Стариков Л., Чусовитова А. Непобедимая и легендарная. – М.: ДОСААФ, 1968. – 452 с. 16. Тюшкевич С. И., Зверев Б. К., Кораблев Ю. В. Советские Вооруженные Силы: История строительства. – М.: Военное издательство, 1978. – 527 с. 17. Бірчак В. Карпатська Україна: спомини й переживання. – Прага: б. в., 1940. – 275 с. 18. Пачовський В. Історія Закарпаття. – Мюнхен, 1946. 19. Стерчо П.Ю. Карпато-Українська держава. – Львів: За вільну Україну, 1994. – 288 с. 20. Дубрівлянський П. Україна в другій світовій війні. – Філадельфія, 1963. – 124 с. 21. Лебідь М. УПА. Українська Повстанська Армія. – Дрогобич, 1993. – 208 с. 22. Мірчук П. Українська

повстанська армія 1942-1956. Документи і матеріали. – Львів: Атлас, 1991. – 477 с. 23. Андронников Н., Галицян А., Кирьян М. Великая Отечественная война 1941-1945. – М., 1985. – 527 с. 24. Быстров В. П., Жилин П. И., Колтунов Г. С. Великая Отечественная война 1941–1945. – М.: Военное издательство, 1970. – С. 335. 25. Тельпуховський Б., Булычева Г., Бурлей А. Великая Отечественная война Советского Союза 1941 – 1945: Краткая история.-М.: Военное издательство, 1984. – 560 с. 26. Удахін П., Шафета П. Останні постріли: Документальна повість. – Львів: Каменярь, 1983. – 135 с. 27. Крип'якевич І., Гнатевич Б., Стефанів З. Історія українського війська. – Львів, 1992. – С. 293-592. 28. Manning G. Ukraine under the Soviets. – New-York, 1953. – 223 p. 29. Stefan A. From Carpatho – Ruthenia to Carpatho – Ukraine.-New-York, 1946. – 196 p.

УДК 94(477)“12”+355.4

З.Є. Польова

Центральноевропейський університет, Будапешт

ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКЕ СЕЛО У ВИРІ РАДЯНСЬКОЇ КАМПАНІЇ ПАЦИФІКАЦІЇ (1944–1947 рр.)

© Польова З.Є., 2004

Розглянуто вплив гострої військово-політичної конфронтації між структурами радянської карально-репресивної системи та українським націоналістичним підпіллям на життєдіяльність сільських спільнот Західної України. Завдяки творчому застосуванню концепції війни на виснаження, сформульованої М.Амстутцем, висвітлено особливості впливу радянської кампанії пацифікації, зокрема систематичних операцій карального та превентивного терору та контрзаходів з боку українського націоналістичного підпілля на умови життя селянства Західної України. У роботі проаналізовано моделі поведінки західноукраїнського селянства в умовах радянської кампанії пацифікації та насадження самополіційної організації завдяки запровадженню категорій колабораціонізму, пасивності та опору.

Applying Amstutz's concept of the war of attrition to the exploration of an acute military confrontation between the Soviets and the OUN-UPA, the scholar argues that the large-scale conflict meant the inevitable deep involvement of rural communities in the whirlpool of the war. The author demonstrates how Soviet pacification campaign, namely the operations of punitive and preventive terror, and the set of counter-measures conducted by Ukrainian nationalistic insurgency affected the life of rural communities. She presents the complexity of civilians' choices in terms of collaboration, accommodation, and resistance.

Загальна постановка проблеми. Гостра військово-політична конфронтація між радянськими військами та українським націо-

налістичним підпіллям означала боротьбу між двома паралельними військово-політичними структурами за встановлення і утвердження